

ČSP, br. 2., 211.-242. (2013)

Zagreb, 2013.

UDK: 343.819.5(497.5 Jasenovac)"1941/1945"

355.257.7(497.5 Jasenovac)"1941/1945"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 6. 5. 2013.

Prihvaćeno: 17. 6. 2013.

Brojidbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac, 1941.–1945. (procjene, izračuni, popisi)

VLADIMIR GEIGER

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Neriješeno i najkontroverznije pitanje ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu broj je žrtava logora Jasenovac. Poimenični popisi ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu te procjene povjesničara i izračuni demografa često su znatno različiti. Naime navodi procjena, izračuna i(li) popisa žrtava logora Jasenovac u preširokom su rasponu od potpunog minimaliziranja do megalomanskih navoda te znatno različiti od autora do autora i podosta uvjetovani (dnevno)političkim ozračjem. Na temelju najznačajnijih izvora, historiografskih i publicističkih te statističkih/demografskih i viktimoloških radova prikazuju se brojidbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac. Ponajprije se prikazuje kolike su bile početne, najčešće proizvoljne procjene i navodi o broju žrtava, zatim kakvi su statistički/demografski izračuni o žrtvama te napokon kakvi su znatno pouzdaniji poimenični brojidbeni pokazatelji o žrtvama logora Jasenovac utemeljeni na sustavnim istraživanjima.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, ljudski gubici, logori, Jasenovac.

Posljedice Drugoga svjetskog rata bila su velika materijalna razaranja, a i ljudski gubici bili su izrazito veliki.

Dosadašnja istraživanja demografskih i stvarnih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu¹ omogućuju spoznaju o približnom, i mogućem, broju žrtava i stradalih.² U utvrđivanju demografskih i stvarnih

¹ Demografski gubici podrazumijevaju poginule, ubijene i umrle tijekom rata, pad nataliteta zbog ratnih neprilika i migracijski saldo. Stvarni pak gubici podrazumijevaju poginule, ubijene i umrle tijekom rata.

² Žrtvama se podrazumijevaju ponajprije civili ubijeni, poginuli i od posljedica rata preminuli, ali i vojnici ratni zarobljenici koji su ubijeni ili umrli. Stradalima se podrazumijevaju ponajprije vojnici poginuli u ratu.

ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu među istraživačima nema znatnijih razilaženja, ali su ozbiljne dvojbe oko broja stradalih i žrtava prema nacionalnoj/etničkoj, ideološkoj i vojnoj pripadnosti, kao i prema mjestu gubitka života i počinitelju odnosno prouzročitelju smrti.

Istraživanjima su ustanovljeni različiti, a za mnogobrojne događaje i mjesta i relevantni pokazatelji, uz moguća neznatna odstupanja, o razmjerima sustavne represije nad Romima, Židovima i Srbima i svima onima koji su proglašeni neprijateljima “novoga poretka” u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH).

*

Pitanje ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu postalo je u neposrednom poraću 1945. prvorazredno političko pitanje i ostalo takvo do danas. Najveći broj rasprava o ljudskim gubicima Jugoslavije, i Hrvatske, tijekom Drugoga svjetskog rata nije znanstveno utemeljen i ima prepoznatljivu ideološko-promidžbenu podlogu.

Naime ljudski gubici Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu i poraću, ponajprije broj i nacionalna/etnička, dobna i rodna struktura žrtava logora Jasenovac, unatoč mnogobrojnim procjenama, izračunima i popisima³, jedna je od najkontroverznijih istraživačkih i štoviše najosjetljivijih (dnevno) političkih tema.

*

U izdanju *Vjesnika* Jedinstvene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske objavljena je u lipnju 1944. knjižica naslovljena *Dokumenti ustaškog terora. Koncentracioni logori*, u kojoj je navedeno da je u logorima NDH umoreno do 800 000 osoba.⁴

U Jugoslaviji se nakon Drugoga svjetskog rata namjerno preuveličavao broj i *prešućivalo* i *zamagljivalo* podrijetlo i strukturu žrtava i stradalih, što je olakšavalo manipulaciju ljudskim gubicima.

Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) iznijela je potkraj 1945. Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu tvrdnju da je u logoru Jasenovac do potkraj 1943. ubijeno najmanje 600 000 osoba, najviše Srba, zatim Židova, Roma i Hrvata⁵ (tablica 8). Federativna Narodna Republika Jugoslavija službe-

³ Procjenama se podrazumijevaju navodi, manje ili više utemeljeni, o broju ljudskih gubitaka, i za pojedina razdoblja i za pojedina područja i za pojedine kategorije stradalih i(li) žrtava. Izračunima se podrazumijevaju matematičko-statistički izračuni, manje ili više utemeljeni, o broju ljudskih gubitaka, i za pojedina razdoblja i za pojedina područja i za pojedine kategorije stradalih i(li) žrtava. Popisima se podrazumijevaju poimenični popisi stradalih i(li) žrtava, manje ili više utemeljeni, i za pojedina razdoblja i za pojedina područja i za pojedine kategorije ljudskih gubitaka.

⁴ *Dokumenti ustaškog terora. Koncentracioni logori*, s. 1., 1944., Jasenovac, s. a., 6.

⁵ *Izveštaj Jugoslovenske Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu*, Beograd, 1947., 35. Usp. Josip JURČEVIĆ, *Nastanak*

no je prijavila Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu 1946. brojku od 1 706 000 ljudskih gubitaka u Drugome svjetskom ratu.⁶ Tako je neutemeljena procjena ušla i u međunarodni optjecaj i postala odrednicom za sva kasnija preuveličavanja žrtava logora Jasenovac.⁷

Izvješće Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, naslovljeno *Zločini u logoru Jasenovac*, 1946. ustvrđuje da je u logoru Jasenovac život izgubilo 500 000 do 600 000 osoba⁸ (tablica 8). Izvješće Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NR Hrvatske iz 1946., načinjeno bez dokumenata, na temelju izjava svjedoka i zapisnika triju komisija koje su obišle logor Jasenovac 11. i 18. svibnja i 18. lipnja 1945., prepuno pretjeranih, nevjerojatnih, pa i apsurdnih navoda i tvrdnji, ishodište je na kojem se zasniva mit o logoru Jasenovac.⁹

No prema poimeničnim podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NR Hrvatske iz 1947., u logorima NDH život su izgubile 25 773 osobe s područja Hrvatske, a broj žrtava logora Jasenovac s područja Hrvatske iznosi 15 792 i logora Stara Gradiška 2927¹⁰ (tablica 8).

Jugoslavenski popisi ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata iz 1944./1947., 1950. i 1964., kao ni kasniji dopunjavani i revidirani popisi ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu ne potvrđuju

jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske, Zagreb, 1998., 42.-47.; Vladimir GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'. Brojdbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 43/2011., br. 3, 717.; ISTI, "Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", u: *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj. Zbornik radova*, ur. Zorislav Lukić, Zagreb, 2012., 64.

⁶ Usp. *Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941-1945.*, [Beograd], 1947.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 700.-701.; ISTI, "Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 52.

⁷ Nataša MATAUŠIĆ, *Jasenovac 1941.-1945. Logor smrti i radni logor*, Jasenovac – Zagreb, 2003., 117.-118.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 717.-718. Usp. Gunnar HEINSOHN, *Lexikon der Völkermorde*, Reinbeck bei Hamburg, 1999., 193.-194., 227.-228. i ondje navedena literatura.

⁸ *Zločini u logoru Jasenovac*, Zagreb, 1946., Jasenovac, 1977., Jasenovac, 1980., Banja Luka, 2000., 38. Usp. J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita*, 34.-42.; Vladimir MRKOCI, Vladimir HORVAT, *Ogoljela laž logora Jasenovac*, Zagreb, 2008., 19.-23.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 718.; ISTI, "Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 64.

⁹ J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita*, 34.-42.; Mladen IVEZIĆ, *Jasenovac. Brojke*, Zagreb, 2003., 29.-36.; V. MRKOCI, V. HORVAT, *n. dj.*, 19.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 718.

¹⁰ Mihael SOBOLEVSKI, "Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku drugoga svjetskog rata", ČSP, 24/1992., br. 1, 189.-190.; N. MATAUŠIĆ, *n. dj.*, 119.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 718.-719.

da je u logorima NDH život izgubilo stotine tisuća ili – kako su neki uporno navodili ili još uvijek navode – više od milijun ljudi.¹¹

Ipak, uvažavajući sve pokazatelje i pretpostavke nezaobilazne u izračunavanju ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu, demografski gubici mogu iznositi oko 2 milijuna, a stvarni gubici oko milijun ljudi. Znatnija povećanja demografskih i stvarnih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu najčešće su prilagođavanje metodologije izračunavanja za potrebe *prihvatljivih* demografskih i stvarnih gubitaka pojedine nacionalne/etničke skupine.¹²

Unatoč svemu, *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 1958. odnosno 1959. navodi različito, najprije da je u logoru Jasenovac život izgubilo 500 000 do 600 000¹³ ljudi te da je brojka jasenovačkih žrtava oko 350 000¹⁴. Zatim *Vojna enciklopedija* 1967. i *Enciklopedija Jugoslavije* 1971. donose navode o oko 600 000 žrtava logora Jasenovac i oko 75 000 žrtava logora Stara Gradiška¹⁵ (tablica 8).

*

U Jugoslaviji su napravljena tri popisa ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata, 1944. do 1947., 1950. i 1964. godine. Navedeni su se popisi odnosili na one stradale i žrtve koje su uzrokovale u prvom redu okupacijske snage i njihovi suradnici. Prvi popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu načinila je Državna komisija za ratne zločine odnosno Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NKOJ-a. U Hrvatskoj je popis od 1944. do 1947. radila Zemaljska komisija za ratne zločine odnosno Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Drugi je popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu obavljen 1950. u organizaciji Glavnog odbora Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) Jugoslavije. U Hrvatskoj je popis provodio Republički odbor SUBNOR-a Hrvatske, Komisija za sakupljanje podataka o žrtvama NOR-a. Treći popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu, obavljen 1964. na temelju odluke Vlade Socijalističke Federativne Republike (SFR) Jugoslavije, provodila je Komisija za popis žrtava rata Saveznog izvršnog vijeća (SIV) SFR Jugoslavije, u organizaciji Saveznog zavoda za statistiku i republičkih zavoda za statistiku radi pribavljanja poimeničnog popisa žrtava i stradalih za pregovore sa SR Njemačkom, koja je mirovnim

¹¹ Usp. V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 717.-725., 729.; ISTI, "Broidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 64.

¹² Usp. V. GEIGER, "Broidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 58.-60. i ondje navedena literatura.

¹³ "Jasenovac", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 3, Zagreb, 1958., 648.-649.

¹⁴ "Koncentracioni logori", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 4, Zagreb, 1959., 322.

¹⁵ N.[ikola] SL.[AVICA], "Ustaše", *Vojna enciklopedija*, 10, Beograd, 1967., 321.; Lj.[uboj] Bn.[BOBAN], "Ustaše", *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb, 1971., 444.

ugovorom bila obvezna isplatiti Jugoslaviji odštetu za ljudske gubitke i ratna pustošenja.¹⁶

Prema podacima najsystematičnijega jugoslavenkog popisa ljudskih gubitaka u Drugome svjetskom ratu, onoga Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., u svim logorima na području Jugoslavije tijekom Drugoga svjetskog rata život je izgubila 89 851 osoba.¹⁷ No znatne su žrtve stanovništva Jugoslavije, i Hrvatske, i u logorima Njemačkoga Reicha i u logorima ostalih okupacijskih zemalja.¹⁸ Naime prema podacima Komisije za popis

¹⁶ Usp. V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 702.-709.; ISTI, "Brojidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 52.-56. i ondje navedeni izvori i literatura.

¹⁷ Usp. *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa*, Beograd, 1966., Beograd, 1992., 47.-55.; Mihail SOBOLEVSKI, "Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine", ČSP, 25/1993., br. 2-3, 96.-97.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 716., 719.; ISTI, "Brojidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 64.

¹⁸ Usp. primjerice *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa*, 47.-55.; Milorad AŠKOVIĆ, Blagoje MARINKOVIĆ, Ljubomir PETROVIĆ, *U logorima u severnoj Norveškoj*, Beograd, 1979.; Narcisa LENGEL-KRIZMAN, "Koncentracioni logori talijanskog okupatora u Dalmaciji i Hrvatskom primorju (1941-1943)", *Povijesni prilozi*, br. 2/1983., 245.-283.; Nikola ŽIVKOVIĆ, "Jugosloveni u fašističkim logorima u Drugom svjetskom ratu", *Vojnoistorijski glasnik*, XLVI/1995., br. 1, 176.-202.; Tomislav NOVAK, *Buchenwald. Svjedočanstvo*, Zagreb, 1996.; Dragan CVETKOVIĆ, "Stradalo stanovništvo Hrvatske 1941.-1945. u njemačkim koncentracijskim logorima izvan područja Jugoslavije", u: Igor Graovac, Dragan Cvetković, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb, 2005., 77.-98. ili ISTI, "Pregled stradanja stanovništva Hrvatske u njemačkim koncentracijskim logorima van teritorija Jugoslavije", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 10/2, Zagreb, 2008., 201.-221.; Tomislav ŽUGIĆ, Miodrag MILIĆ, *Jugosloveni u koncentracijskom logoru Aušvic (1941-1945)*, Beograd, 1989.; Dragoljub M. KOČIĆ, *Jugosloveni u koncentracijskom logoru Buchenwald 1941-1945*, Beograd, 1989.; Ivo KOVAČIĆ, "Talijanski koncentracijski logori na području Hrvatskog primorja i dijela Istre (1941-1943)", *Jadranski zbornik*, XIV/1991., 179.-206.; Ljubo MLAĐENović, *Pod šifrom Viking. Život, borba i stradanje jugoslovenskih interniraca u logorima u Norveškoj 1942-1945. Studijsko-dokumentarna monografija*, Beograd, 1991.; Miodrag MILIĆ, *Jugosloveni u koncentracijskom logoru Mauthausen (1941-1945)*, Beograd, 1992.; Vladislav ROTBART, *Jugosloveni u mađarskim zatvorima i logorima 1941-1945*, Novi Sad, 1988.; Ivan KOVAČIĆ, *Kampor 1942-1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na otoku Rabu*, Rijeka, 1998.; Đuro ĐURAŠKOVIĆ, Nikola ŽIVKOVIĆ, *Jugoslovenski zatočenici u Italiji 1941-1945*, Beograd, 2001.; Carlo Spartaco CAPOGRECO, *I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940-1943)*, Torino, 2004. ili ISTI, *Mussolinijevi logori. Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.-1943.)*, Zagreb, 2006.; Josip GRBELJA, *Talijanski genocid u Dalmaciji. Konclogor Molat*, Zagreb, 2004.; Mladen GRGURIĆ, *Talijanski koncentracijski logori u Hrvatskom primorju, 1941.-1943. / I campi di concentramento italiani nel litorale croato, 1941-1943*, Rijeka, 2005.; Anna-Maria GRUENFELDER, "U radni stroj Velikoga Njemačkoga Reicha!" *Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske*, Zagreb, 2007.; Janež HERMAN, *Kampor na Rabu. Koncentracijsko taborište – koncentracijski logor 1942-1943*, Ljubljana, 2008.; Dragan CVETKOVIĆ, "Njemački logori u Norveškoj 1942-1945. godine – numeričko određenje gubitaka jugoslovenskih zatvorenika", *Tokovi istorije*, br. 2/2012., 92.-111. i ondje navedena literatura.

žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., u logorima u Njemačkome Reichu život je izgubilo 24 752, a u logorima ostalih okupacijskih zemalja 19 861 osoba. U svim pak logorima u kojima su bili zatočenici s područja Jugoslavije život su tijekom Drugoga svjetskog rata izgubile 134 464 osobe¹⁹ (tablica 1). Prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., u logorima NDH najviše je žrtava u logoru Jasenovac, prema izvještaju o rezultatima popisa 49 874 + Gradina 128, a prema objavljenom poimeničnom popisu 49 602, te u logoru Stara Gradiška, prema izvještaju o rezultatima popisa 9587, a prema objavljenom poimeničnom popisu 9586 (ukupno prema izvještaju o rezultatima popisa 59 589, odnosno prema poimeničnom popisu 59 188)²⁰, od čega je prema poimeničnom popisu u logorima Jasenovac i Stara Gradiška život izgubilo 33 944 Srba, 9044 Židova, 6546 Hrvata i 1471 Rom²¹ (tablice 2, 8 i 9).

No kako radom Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. nije dobiven za popisivače i naručioce očekivan i poželjan broj ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu od 1 706 000, nego dva puta manji broj stradalih i žrtava, pa i iznimno manji broj žrtava logora Jasenovac od službenog i javnog od barem 500 000 do 600 000, poprilično je neuvjerljivo zaključeno – uz navođenje svega što je uvjetovalo nepotpunost odnosno *neuspješnost* popisa – da je učinjen niz propusta pri izradi popisnika, da je popis nepotpun i da je popisom obuhvaćeno oko 56 do 59% ili pak 60 do 65% osoba, bez valjanog objašnjenja na temelju kakva je izračuna takav zaključak moguć ako su popisani samo žrtve i stradali koje su uzrokovala u prvom redu okupacijske snage i njihovi suradnici, te je odlučeno da se na popis stavi embargo.²²

¹⁹ Usp. *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa*, 47.-55.; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina", 98.-101.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 716., 719.; ISTI, "Broidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 64.

²⁰ Usp. *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa*, 47.; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina", 96.; *Spisak žrtava rata 1941-1945. Ustaški logor Jasenovac*, Beograd, 1992.; *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, prir. Meho Visočak i Bejdo Sobica, Zürich – Sarajevo, 1998.

²¹ Usp. *Spisak žrtava rata 1941-1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*; Davor KOVAČIĆ, "Jasenovac – žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije, Sarajevo – Zürich, 1998., 1171 str.", ČSP, 32/2000., br. 1, 222.-223. [prikaz].

²² *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa*, VII.-XV., 5.-7.; Željko KRUŠELJ, Đuro ZAGORAC, "Sporna knjiga mrtvih. Aktualne kontroverze u istraživanju broja poginulih i umrlih Jugoslavena naprosto tjeraju na analizu zbivanja oko popisa iz 1964. godine", *Danas* (Zagreb), br. 405, 21. XI. 1989., 24.-25.; Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1992., 36.; Srđan BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", *Republika* (Beograd), br. 117, 1.-15. VII. 1995., 14.-15. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", u: *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, prir. Nebojša Popov, Beograd – Zrenjanin, 1996., 198., Beograd, 1996., 167.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", *Dijalog povjesničara – istoričara*, 4, Zagreb, 2001.,

Posljedica je bila ekstremno umnožavanje ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu, posebice srpskih žrtava u NDH i žrtava logora Jasenovac.²³

Zanimljivo je i nezanemarivo da su sve republičke komisije, osim makedonske, koje su u sklopu Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije 1964. radile na popisu ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata nakon terenske provjere obuhvata popisa žrtava i stradalih, koja je najsistematičnije provedena u Hrvatskoj, ocijenile popis uspješnim.²⁴

Jugoslavenskim popisima ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata iz 1944./1947., 1950. i 1964. zajedničko je da su se temeljili na osobnoj identifikaciji žrtava i stradalih, a ne na procjenama, i obavljeni su u vrijeme kada su davaoci podataka imali uglavnom dobro sjećanje na ratne događaje i osobe koje su izgubile život. Nemoguće je očekivati da su navedeni popisi obuhvatili sve stradale i žrtve koje se namjeravalo popisati te da su svi prikupljeni podaci točni. No sličnost prikupljenih podataka u popisima ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu iz 1944./1947., 1950. i 1964. navodi na zaključak da treba imati visok stupanj povjerenja prema tim popisima, uz moguće i potrebne korekcije, koje nikako ne mogu znatnije odstupati od skupnih rezultata koje su navedeni popisi utvrdili.²⁵

Iako popis ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. obavljen u organizaciji Saveznog zavoda za statistiku i republičkih zavoda za statistiku *nije ispunio očekivanja*, teško je prihvatiti da nije proveden sustavno. Popis iz 1964., osim što nije iskazao ljudske gubitke na “neprijateljskoj” strani i očito mnogobrojne

499.-500.; Dragan CVETKOVIĆ, “Stvarni gubici Hrvatske prema popisu *Žrtve rata 1941-1945.* iz 1964. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 5, Zagreb, 2002., 481.-482. ili ISTI, “Stvarni gubici Hrvatske 1941.-1945. godine”, u: I. Graovac, D. Cvetković, *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, 54.-55.; ISTI, “Popis ‘Žrtve rata 1941-1945’ iz 1964. godine kao osnova za izračunavanje stradanja stanovništva Jugoslavije. (Neki pokazatelji stradanja srpskog stanovništva)”, u: *Genocid u 20. veku na prostorima jugoslovenskih zemalja*, ur. Jovan Mirković, Beograd, 2005., 77.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 707.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 54.

²³ Usp. V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 700.-736.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 52.-73. i ondje navedena literatura.

²⁴ *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa*, X.-XI.; S. BOGOSAVLJEVIĆ, “Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji”, 14. ili ISTI, “Nerasvetljeni genocid”, Beograd – Zrenjanin, 1996., 197.-198., Beograd, 1996., 166.; ISTI, “Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija”, 499.-500.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 707.-708.

²⁵ M. SOBOLEVSKI, “Prešućena istina”, 89.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 709.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 56.

kolateralne žrtve civilnoga stanovništva, manjkav je ponajprije zbog utjecaja greške pamćenja ili zaborava (*memory effect*), što se moglo i očekivati.²⁶

Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije popisivala je 1964. ljudske gubitke koje su uzrokovale okupacijske snage i njihovi suradnici. No popisani su ponekad i oni koji su izgubili život od zapadnih Saveznika i partizana i u pravilu su proglašavani ljudskim gubicima nastalim u drugo vrijeme i(li) na drugom mjestu i(li) na drugi način. Tako i u poimeničnim podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. kao žrtve logora Jasenovac nalazimo i osobe koje su nedvojbeno izgubile život tijekom Drugoga svjetskog rata, ali je zbog *potrebe* velikog i nestvarnog broja žrtava nacizma i fašizma te njihovih suradnika lažiranjem vremena, mjesta i okolnosti smrti izveden *transfer* ljudskih gubitaka iz jedne kategorije u drugu. Među žrtvama logora Jasenovac, stoga nalazimo i osobe umrle na prisilnom radu u logorima Njemačkoga Reicha, primjerice u Norveškoj, poginule u savezničkim bombardiranjima, umrle u zbjegu u El Shattu i u zbjegovima u južnoj Italiji, zatim osobe koje je ubila njemačka i talijanska vojska, kao i žrtve četničkih pokolja, i partizane poginule u bitkama na Neretvi i Sutjesci, pa i one koji su poginuli kao domobrani i ustaše.²⁷

Podaci jugoslavenskih popisa ljudskih gubitaka u Drugome svjetskom ratu, pa i onog najsistematičnijeg Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., nepotpuni su ponajprije za romske ljudske gubitke, znatnim dijelom nastale u logorima.²⁸ To potvrđuju kasnija sustavna istraživanja.²⁹ Pre-

²⁶ S. BOGOSAVLJEVIĆ, "Drugi svetski rat – žrtve u Jugoslaviji", 14. ili ISTI, "Nerasvetljeni genocid", Beograd – Zrenjanin, 1996., 196.-198., Beograd, 1996., 165.-167.; ISTI, "Drugi svetski rat – žrtve. Jugoslavija", 497.-499.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 708.

²⁷ Usp. primjerice Marica KARAKAŠ OBRADOV, *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Zagreb, 2008., 128.; Mile PRPA, "Krađa žrtava kao politička manipulacija istinom", u: *Žrtva znak vremena. Zbornik radova Petog Hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, ur. Zvonimir Šeparović, Zagreb, 2011., 789.-801.; Igor VUKIĆ, "Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru", *Glas Koncila*, Zagreb, br. 25 (2035), 23. VI. 2013., 25 ["Na jasenovačkom popisu i umrli u Norveškoj"]; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 723. i ondje navedena literatura.

²⁸ Usp. Narcisa LENGEL-KRIZMAN, "Prilog proučavanju terora u tzv. NDH. Sudbina Roma 1941.-1945.", ČSP, 18/1986., br. 1, 29.-42.; *Spisak žrtava rata 1941.-1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*; Narcisa LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942.*, Jasenovac – Zagreb, 2003.; Rajko ĐURIĆ, Antun MILETIĆ, *Istorija Holokausta Roma*, Beograd, 2008.; Dennis REINHARTZ, "Genocid nad jugoslavenskim ciganima", u: *Završno poglavlje. Romi u Drugom svjetskom ratu*, III, ur. Donald Kenrick, Zagreb, 2009., 99.-109. i ondje navedeni izvori i literatura.

²⁹ Usp. V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 704.-705., 713.-714., 717.-722., 725., 728.-729., 734.-735., 746.; ISTI, "Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 64., 67., 69.-71. i ondje navedeni izvori i literatura.

ma podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., navodi o osobama koje su život izgubile u logorima NDH, ponajprije u Jasenovcu i Staroj Gradiški, nepotpuni su i nisu konačni, neke su osobe iskazane dva ili više puta, mnogobrojne žrtve iskazane su samo brojčano i kao žrtve su navedene osobe koje su prošle kroz Jasenovac i Staru Gradišku, a život su izgubile drugdje, primjerice u logorima Njemačkoga Reicha. Mnogobrojne žrtve logora Jasenovac nisu iskazane nacionalno/etnički ili je pak njihova nacionalna/etnička pripadnost netočno iskazana. Podaci Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. uza sve nedostatke dobar su temelj za utvrđivanje ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu, pa i žrtava logora Jasenovac, i prema nacionalnoj/etničkoj pripadnosti žrtava i za utvrđivanje ukupnog broja jasenovačkih žrtava.³⁰

*

Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske (RH) prikupljala je od 1992. do 1999. podatke o ljudskim gubicima Hrvatske (i Bosne i Hercegovine) u Drugome svjetskom ratu i poraću i u popisivanju stradalih i žrtava posvetila je pozornost ponajprije Hrvatima, i to uglavnom onima koje prethodni popisi ljudskih gubitaka Hrvatske (i Bosne i Hercegovine) u Drugome svjetskom ratu nisu iskazivali, a tek su *usput* popisivani i drugi. Takvim *selektivnim* pristupom Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH popisala je ukupno 261 415 stradalih i žrtava, od čega 153 700 osoba s područja Hrvatske i 99 228 s područja Bosne i Hercegovine, uglavnom Hrvata, koje su život izgubile tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću.³¹

Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske, pristranom podjelom ljudskih gubitaka na *poželjne* i *nepoželjne*, popisala je tek 2238 žrtava logora Jasenovac (tablica 8) i samo 293 židovske žrtve na području Hrvatske ukupno³² te objašnjavala takav pristup činjenicom da postoji nekoliko opsežnih popisa jasenovačkih žrtava, kao i da postoje opširni popisi u Židovskoj općini u Zagrebu i Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu.³³ No to

³⁰ Usp. *Spisak žrtava rata 1941-1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina", 89., 91., 111.; D. KOVAČIĆ, *n. dj.*, 220.-222.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 723.; ISTI, "Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 66.

³¹ *Izvešće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine*, Zagreb, rujan 1999., 15.-16., 19. Usp. V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 710.-712.; ISTI, "Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", 56.-58.

³² Usp. *Izvešće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava*, 16., 20.

³³ Josip KOLANOVIĆ, Milan POJIĆ, "Popis žrtava Drugoga svjetskog rata, poraća i Domovinskog rata. Rezultati i perspektive", u: 1945. – *razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnjak, Zagreb, 2006., 465.; Josip KOLANOVIĆ, "Svaka žrtva ima svoje ime. Poimenični popis žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća u Hrvatskoj", u: *Žrtva znak vremena*, 29.-30.; V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su

ustvari, uza sve ograde koje je iznosila Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH, nije bilo točno, jer je dotada jedini sustavan popis žrtava logora Jasenovac bio poimenični popis Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., koji je objavljen 1992. i 1998.³⁴, a poimenični popisi žrtava u zagrebačkoj Židovskoj općini i HDA-u u Zagrebu (ponajprije “Dotršćina”) nepotpuni su i nesređeni. No znakovito je da su *uzbunu* u hrvatskoj i srpskoj javnosti potaknule brojke Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH ponajprije jasenovačkih i židovskih žrtava, iako ta komisija u kroatocentričnom i selektivnom pristupu i popisu uz navedene kategorije ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i poraću popisuje i iskazuje i *zanemarive* brojke ljudskih gubitaka ostalih nacionalnosti / etničkih skupina izuzev Hrvata (79 318), pa i Srba (18 410), primjerice Austrijanaca/Nijemaca (4 + 752), Roma (701), Mađara (119) i Talijana (65).³⁵

*

Dugotrajnost i intenzitet Drugoga svjetskog rata na području Hrvatske odnosno NDH i prisutnost znatnih okupacijskih snaga Njemačkoga Reicha, Italije i Mađarske te djelovanje Oružanih snaga NDH, četničkoga i partizanskoga pokreta imali su za posljedicu izravne sukobe zaraćenih strana, što je dovelo i do velikih ljudskih gubitaka i među vojnicima i među stanovništvom. Nepomirljive ideologije i politički i vojni interesi suprotstavljenih strana u ratnome sukobu i građanskome ratu umnožili su ljudske gubitke.

Procjene, izračuni i popisi navode različite brojeve o stvarnim gubicima hrvatskih Srba u Drugome svjetskom ratu. Prema svim pokazateljima i istraživanjima, broj Srba koji su život izgubili u Drugome svjetskom ratu iznimno je velik. Nedvojbeni su i jasni pokazatelji da je najviše Srba tijekom Drugoga svjetskog rata život izgubilo u NDH.

Srpski nacionalisti enormno povećavaju broj žrtava logora Jasenovac, a hrvatski nacionalisti broj jasenovačkih žrtava potpuno minimaliziraju.³⁶ No jednako su neugodna i srpska nacionalistička pretjerivanja o broju stradalih i žrtava Srba u NDH, posebno žrtava u Jasenovcu, i hrvatska nacionalistička minimaliziranja tih brojeva.

prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 728.; ISTI, “Brojidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 68.–69.

³⁴ Usp. *Spisak žrtava rata 1941–1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije.*

³⁵ Usp. *Izvešće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava*, 16.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 712., 729.; ISTI, “Brojidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 57.

³⁶ Usp. Pål KOLSTØ, “The Serbian-Croatian Controversy over Jasenovac”, u: *Serbia and the Serbs in World War Two*, edited by Sabrina P. Ramet, Ola Listhaug, Basingstoke, Hampshire – New York, 2011., 225.–246.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 724.–727. i ondje navedena literatura.

Pojednostavljeno, najčešće je riječ o tome tko i(li) koja strana više, upornije i uvjerljivije izmišlja i laže.

U licitiranju žrtvama logora Jasenovac srpska se strana tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina XX. stoljeća *zabarikadirala* brojkom od 700 000. No brojka žrtava Jasenovca, navođena tada u jugoslavenskoj historiografiji i publicistici, iskazivala je, posebno kod srbijanskih autora, i tendenciju rasta. Povjesničari u Jugoslaviji koji su pak procjenama i izračunima utemeljenim na mnogobrojnim relevantnim pokazateljima nastojali upozoriti na znanstvenu neodrživost *službenih* navoda o brojkama žrtava u logorima NDH, ponajprije žrtvama Jasenovca, doživjeli su znatne neugodnosti, pa i žestoke društvene optužbe i osude.³⁷

Unatoč evidentnim pokazateljima svih popisa ljudskih gubitaka Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu, dugotrajnom i upornom kampanjom dokazivanja o stotinama tisuća ubijenih u logorima NDH, u kojoj su određeni znanstveni, ponajprije povjesničarski krugovi poslužili kao transmisija, brojka žrtava logora Jasenovac postupno je eskalirala i nakon Memoranduma Srpske akademije nauka i umetnosti 1986. dosegla više od milijun ubijenih Srba samo u Jasenovcu.³⁸

Dušan Lukač navodi 1988. da je u logoru Jasenovac ubijeno više od oko polovine civilnih žrtava Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu. Pozivajući se na *najverodostojnije* podatke, naime izjave nekih dužnosnika Njemačkoga Reicha, Lukač navodi da je Vjekoslav Maks Luburić “svojom rukom” usmratio oko 10 000 Srba u logoru Jasenovac te da je takvih zlikovaca u Jasenovcu bilo “na desetine”.³⁹

Prema *preciznom* izračunu Radomira Bulatovića iz 1990., u logoru Jasenovac umoreno je 1 110 929 osoba, pretežito Srba⁴⁰ (tablica 8). Temelj Bulatovi-

³⁷ Usp. primjerice Bruno BUŠIĆ, “Žrtve rata”, *Hrvatski književni list*, br. 15, 1969., 2.-3. ili ISTI, “Žrtve rata”, *Hrvatska revija*, XIX (1969.), sv. 4., 491.-495.; [Ivan JELIĆ], “Koncentracioni logori”, *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980., 304.-305.; Franjo TUĐMAN, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi. Dodatak: Pisac knjige pred sudom*, München – Barcelona, 1982.; ISTI, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb, 1989., Zagreb, 1990.; Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 2, Zagreb, 1989.; Milan VUKOVIĆ, *Dr. Franjo Tuđman u sudskim dosjeima /11. siječnja 1972. – 10. lipnja 1990./*, Koprivnica, 2007.; James J. SADKOVICH, *Tuđman. Prva politička biografija*, Zagreb, 2010., 341.-348.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 720.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraču”, 67.

³⁸ Usp. V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 726.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraču”, 68.

³⁹ Dušan LUKAČ, “Denacionalizacija, iseljavanje i genocid na Balkanu u toku drugog svetskog rata”, *Istorija 20. veka*, VI/1988., br. 1-2, 71.-72.

⁴⁰ Usp. Radomir BULATOVIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Donju Gradinu. Istorijsko-sociološka i antropološka studija*, Sarajevo, 1990.

ćeva *genijalnog* izračuna antropološka su istraživanja na području logora Jasenovac. No svi provedeni terenski uvidi, zračna snimanja i antropološka istraživanja na području logora Jasenovac, na Gradini i na Ciglani rezultirali su pronalaženjem ukupno oko 1000 do najviše 1500 ljudskih posmrtnih ostataka.⁴¹

U sustavnom širenju “jasenovačkoga mita” nezaobilazni su radovi Vladimira Dedijera⁴², Antuna Miletića⁴³ i Srboljuba Živanovića⁴⁴. Posebnu pak ulogu u očuvanju, nadogradnji i širenju “jasenovačkoga mita” imao je 1992. osnovan srbijanski Muzej žrtava genocida⁴⁵ pod ravnateljstvom Milana Bulajića, jednog od najupornijih zagovornika teze o protusrpskoj usmjerenosti Katolič-

⁴¹ Usp. *Zločini u logoru Jasenovac*, 39.–42.; Mirko PERŠEN, *Ustaški logori*, Zagreb, 1966., 151.–153., 155.–161., Zagreb, 1990., 221.–228.; Dušan MISIRAČA, “Koncentracioni logor Jasenovac”, *Naše starine*, XII, 1969., 119.–125.; LJ. BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 2, 367.–369.; Vladimir ŽERJAVIĆ, “Stradanja Jugoslavena u drugom svjetskom ratu”, *Viktimologija*, 1/1990., br. 1-2, 46.–47.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, 53.–57.; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims / Yougoslavie – manipulations sur le nombre des victimes de la Seconde guerre mondiale / Jugoslawien – Manipulationen mit Kriegsopferten des zweiten Weltkriegs / Jugoslavija – manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, Zagreb, 1993., 21.–22., 53.–54., 85.–86., 113.–114.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941-1945*, Zagreb, 1997., 79.–82.; ISTI, *Pertes de la population en Yougoslavie 1941-1945*, Zagreb, 1997., 87.–90.; Antun MILETIĆ, “O bilansu smrti u koncentracionom logoru Jasenovac (1941-1945)”, u: *Genocid nad Srbima u II svjetskom ratu*, ur. Radovan Samardžić, Beograd, 1995., 213.–214.; J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita*, 58.–70.; Jovan MIRKOVIĆ, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Banja Luka – Beograd, 2000., 238.–240.; M. IVEZIĆ, *n. dj.*, 57.–60.; Antun MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, IV, Jagodina, 2007., 350.–412.; V. MRKOCI, V. HORVAT, *n. dj.*, 23.–26.; Filip ŠKILJAN, “Logorski sustav Jasenovac – kontroverze”, u: *Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, ur. Sabrina P. Ramet, Zagreb, 2009., 124.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 727.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 68.; I. VUKIĆ, “Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru”, *Glas Koncila*, Zagreb, br. 11 (2021), 17. III. 2013., 21., br. 12 (2022), 24. III. 2013., 25., br. 13 (2023), 31. III. 2013., 31., br. 14 (2024), 7. IV. 2013., 21. i ondje navedeni izvori i literatura.

⁴² Usp. primjerice Vladimir DEDIJER, *Vatikan i Jasenovac*, Beograd, 1987.; ISTI, *Jasenovac. Das jugoslawische Auschwitz und der Vatikan*, Freiburg im Breisgau, 1987.; ISTI, *The Yugoslav Auschwitz and the Vatican. The Croatian Massacre of the Serbs During World War II*, Buffalo, New York, 1992.; V. DEDIJER, Antun MILETIĆ, *Protiv zaborava i tabua (Jasenovac 1941-1991)*, Sarajevo, 1991.

⁴³ Usp. primjerice A. MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, I-III, Beograd, 1986. i 1987., IV, Jagodina, 2007.; ISTI, *Ustaška fabrika smrti 1941-1945*, Beograd, 1988.; V. DEDIJER, A. MILETIĆ, *n. dj.*; A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, Beograd, 2010.; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945. / The Assassinated in the Jasenovac Concentration Camp 1941-1945.*, Jagodina, 2011.

⁴⁴ Usp. Srboljub ŽIVANOVIĆ, *Jasenovac. Odabrani radovi, članci, intervjui, govori i diskusije*, Beograd – London, 2008., Beograd, 2012.

⁴⁵ Usp. J. MIRKOVIĆ, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*; ISTI, “Izdanja Muzeja žrtava genocida i građa o ljudskim gubicima u tim izdanjima”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 7, Zagreb, 2003., 573.–591.

ke crkve, genocidnosti Hrvata i stotinama tisuća žrtava logora Jasenovac, uglavnom Srba.⁴⁶

Pobornik mistifikacija i zamagljivanja činjenica o ljudskim gubicima Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu, virtualni Jasenovac Research Institute, Brooklyn, New York, USA, podatke Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., ukupno poimenično utvrđenih 597 323 stradalih i žrtava tijekom Drugoga svjetskog rata na području Jugoslavije, na internetskim stranicama uporno predstavlja popisom žrtava (*Victims List*) logora Jasenovac.⁴⁷

Mit o stotinama tisuća, pa i više od milijun žrtava logora Jasenovac, uglavnom Srba, urušio se 1998., kada je Bošnjački institut objavio poimenični popis *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*⁴⁸, naime strogo čuvane podatke Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. godine. Uza sva nagađanja kako je Bošnjački institut došao do popisa pod embargom, a i proturječnih reakcija nakon objavljivanja popisa *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*, mnogo toga postalo je očito i jasno.⁴⁹

*

Zagovornici teze o genocidnosti Hrvata rado zanemaruju činjenicu da je tijekom Drugoga svjetskog rata na području NDH izrazito velik broj Srba poginuo kao pripadnici partizanskoga i četničkoga pokreta, da su za smrt velikog broja Srba odgovorne njemačke i talijanske okupacijske snage, kao i da je znatan broj Srba život izgubio kao kolateralne žrtve, u epidemijama zaraznih bolesti, ponajprije pjegavog tifusa, te proizlazi da su Srbi samo ili uglavnom žrtve ustaša, s posebnim naglaskom na logor Jasenovac.⁵⁰

⁴⁶ Usp. primjerice Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, I–IV, Beograd, 1988.–1989.; ISTI, “Jasenovački mit” Franje Tuđmana – *Genocid nad Srbima, Jevrejima i Ciganima*, Beograd, 1994. ili ISTI, *Tudjman’s “Jasenovac Myth”. Genocide against Serbs, Jews and Gypsies*, Beograd, 1994.; ISTI, *Jasenovac. Ustaški logor smrti. “Srpski mit?”*. *Hrvatski ustaški logori genocida nad Srbima, Jevrejima i Ciganima*, Beograd, 1999.; ISTI, *Jasenovac na sudu. Suđenje D. Šakiću (Jasenovac – sistem ustaških logora genocida, balkanski Aušvic)*, Beograd, 2001. ili ISTI, *Jasenovac. Balkan Auschwitz. System of Croatian Nazi-Ustasha Genocide Camps for Serbs, Jews and Gypsies*, Beograd, 2001.

⁴⁷ V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 724. Usp. <www.jasenovac.org>.

⁴⁸ *Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*.

⁴⁹ Usp. Bogoljub KOČOVIĆ, *Nauka, nacionalizam i propaganda (Između gubitaka i žrtava Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji)*, Paris, 1999., 143.–144.; D. KOVAČIĆ, *n. dj.*, 219.–224.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 723.; ISTI, “Broidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 68.

⁵⁰ Dragan CVETKOVIĆ, “Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac”, *Tokovi istorije*, br. 4/2007., 154.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu

No u Hrvatskoj su se kao odgovor na srbijanske stare i staro-nove interpretacije zločina počinjenih u NDH, a napose o žrtvama logora Jasenovac, oglasili mnogobrojni znanstveno više ili manje utemeljeni, ali i revizionistički nastrojani osporavatelji genocidnosti Hrvata i “jasenovačkoga mita”.⁵¹

U hrvatskoj se javnosti 2010. pojavila *vjerodostojna*, no ničim potvrđena i teško dokaziva, *točna* brojka zatočenika logora Jasenovac. Naime Ilija Barbarić, bivši ustaša nastanjen u Brazilu, tvrdi da je 1. svibnja 1945. imao u rukama “registarske knjige logora Jasenovca” te da su u knjigama bile upisane sve osobe koje su prošle kroz logor od njegova osnutka do raspuštanja. Nadalje Barbarić tvrdi da su knjige s popisima logoraša “spalili prije nego smo napustili Zagreb, 7. svibnja 1945.” Prema “knjigama registracije”, tvrdi Barbarić, kroz Jasenovac je prošlo ukupno 18 600 zatvorenika uključujući i one koji su otpremljeni u Njemački Reich na prisilni rad.⁵²

Ponekad se pojave istupi i tvrdnje koje izrazito podjare strasti. Stjepan Razum iskazao se 2012. za reviziju prevladavajućih i desetljećima promicanih navoda o razmjerima ljudskih gubitaka u vrijeme NDH, a napose o žrtvama Jasenovca. No zastupa otprije u određenim hrvatskim nacionalističkim krugovima jedino prihvatljiva, ali i teško dokaziva i malo vjerojatna stajališta da je u poraću logor Jasenovac “imao duže trajanje, nego li onaj ratni. U poslijeratnom logoru [Jasenovac] stradao je neizmjereno veći broj nego li u ratnom logoru”. Uz to Razum tvrdi da je Jasenovac za vrijeme NDH bio “radni i tranzitni logor. U njemu se nije provodilo ubijanje”, i zaključuje bez zadržke da “za masovna ubijanja u logoru Jasenovac nema nikakvih dokaza”, zatim i da su “najbrojniji logoraši bili

koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 726.; ISTI, “Broidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 72.–73.

⁵¹ Usp. primjerice V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*; ISTI, *Yugoslavia – manipulations with the numbers of Second World War victims*; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941-1945*; ISTI, *Pertes de la population en Yougoslavie 1941-1945*; J. JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita* ili ISTI, *Die Entstehung des Mythos Jasenovac. Probleme bei der Forschungsarbeit zu den Opfern des II. Weltkrieges auf dem Gebiet von Kroatien*, Zagreb, 2007.; Josip PEČARIĆ, *Srpski mit o Jasenovcu. Skrivanje istine o beogradskim konc-logorima*, Zagreb, 1998.; ISTI, *Srpski mit o Jasenovcu*, II, *O Bulajićevoj ideologiji genocida hrvatskih autora*, Zagreb, 2000.; M. IVEZIĆ, n. dj.; N. MATAUŠIĆ, n. dj.; *Spomen područje Jasenovac*, ur. Tea Benčić Rimay, Jasenovac, 2006.; V. MRKOČI, V. HORVAT, n. dj.; Tomislav VUKOVIĆ, *Drugačija povijest (o Srbu, Jasenovcu, Glini...)*, Zagreb, 2012.; V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 727.; ISTI, “Broidbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 68.; Tomislav VUKOVIĆ, “Jasenovac. Velikosrpski mit kojemu služi hrvatska vlast”, *Hrvatski tjednik* (Zadar), br. 451, 16. V. 2013., 38.–44.; I. VUKIĆ, “Zanemarene činjenice o jasenovačkom logoru”, *Glas Koncila*, Zagreb, br. 11 (2021), 17. III. 2013., 21., br. 12 (2022), 24. III. 2013., 25., br. 13 (2023), 31. III. 2013., 31., br. 14 (2024), 7. IV. 2013., 21., br. 15 (2025), 14. IV. 2013., 21., br. 16 (2026), 21. IV. 2013., 21., br. 23 (2033), 9. VI. 2013., 21., br. 24 (2034), 16. VI. 2013., 21., br. 25 (2035), 23. VI. 2013., 25., br. 26 (2036), 30. VI. 2013., 21., br. 27 (2037), 7. VII. 2013., 21., br. 28 (2038), 14. VII. 2013., 21, br. 29 (2039), 21. VII. 2013., 21, br. 30 (2040), 28. VII. 2013., 21.

⁵² Usp. Ilija BARBARIĆ, *Nezavisna Država Hrvatska bilo je pravo ime*, Split, 2010., 100.

sami Hrvati, protivnici ustaškoga režima”, kao i da je “točan broj žrtava logora Jasenovac niži od najniže službene komunističke procjene”.⁵³

No prema svim pokazateljima, tijekom Drugoga svjetskog rata izrazito su veliki ljudski gubici i tragična sudbina Roma i Židova te Srba u NDH. Naime NDH je rasnim zakonima odredila odnos prema ponajprije Židovima i Romima, a i Srbi su bili izloženi različitim oblicima diskriminacije, progona i nasilja. Na udaru progona i represivnih mjera bili su i oni Hrvati i ostali koji su proglašeni neprijateljima “novoga poretka” i koji bi se ogriješili o interese *hrvatske države*.⁵⁴ Represija i teror prema svim neprijateljima i protivnicima NDH i Njemačkoga Reicha rezultirali su, prema različitim i mnogobrojnim pokazateljima, velikim gubicima stanovništva, mnogobrojnim pojedinačnim, pa i masovnim ubojstvima, napose na prisilnom radu i u logorima.

*

Popis žrtava logora Jasenovac i Stara Gradiška koji su načinili odnosno revidirali, prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., Muzej žrtava genocida i Savezni zavod za statistiku SR Jugoslavije 1997., donosi podatke za 78 163 osobe, od čega je najviše žrtava Srba (47 123), zatim Židova (10 521), Hrvata (6281) i Roma (5836)⁵⁵ (tablice 3, 8 i 9).

Prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., dopunjeni i revidirani popis žrtava logora Jasenovac i Stara Gradiška koji je načinilo Spomen-područje Jasenovac 2007. donosi podatke za 72 193 osobe, od čega je 59 376 (odnosno 59 403) osoba život izgubilo u logoru Jasenovac, a 12 790 u logoru Stara Gradiška. Prema tom popisu, najviše je žrtava Srba (40 251), zatim Roma (14 750), Židova (11 723) i Hrvata (3563)⁵⁶ (tablice 5, 6, 8 i 9). Najnoviji pak dopunjeni i revidirani popis žrtava logora Jasenovac i Stara Gradiška, koji je načinilo Spomen-područje Jasenovac 2013., donosi podatke za 83 145 osoba koje su život izgubile u logoru Jasenovac (i Stara Gradiška). Prema tom popisu, najviše je žrtava Srba (47 627), zatim Roma (16 173), Židova (13 116) i Hrvata (4255)⁵⁷ (tablice 7, 8 i 9).

⁵³ Usp. “Intervju. Dr. Stjepan Razum, povjesničar i arhivist: Vrijeme je da srušimo velikosrpski mit o Jasenovcu. Nema dokaza za masovne ustaške zločine u Jasenovcu, ali ima za partizanske!”, *Hrvatski list* (Zadar), br. 411, 9. VIII. 2012., 28.–35. [razgovarala Andrea Černivec]; Stjepan RAZUM, “Mučenici i žrtve u Zagrebačkoj nadbiskupiji”, u: *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine. Zbornik radova*, ur. Mile Bogović, Zagreb, 2013., 464.–465.

⁵⁴ Usp. *Zbornik zakona i naredaba NDH*, god. I., svezak I.–XII., br. 1–1258, Zagreb, 1941.; *Zbornik zakona i naredaba NDH*, god. II., svezak I.–XXXVII., br. 1–1427, Zagreb, 1942.

⁵⁵ Usp. *Jasenovac. Koncentracioni logor 1941–1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997.*, I–III, Beograd, 1997. ili *Jasenovac. Concentration camp 1941–1945. List of victims of ustasas identified up to 30. X 1997.*, I–III, Beograd, 1997.

⁵⁶ Usp. *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.–1945.*, prir. Jelka Smrekar i Đorđe Mihovilović, Jasenovac, 2007.

⁵⁷ Usp. <www.jusp-jasenovac.hr>.

Antun Miletić, uporni i dugogodišnji zastupnik teze da je u logoru Jasenovac život izgubilo najmanje 700 000 osoba, najnovijim “istraživanjem”, zbrajajući sadašnje pokazatelje djelomično dopunjenog i revidiranog poimeničnog popisa Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964., naime podatke Muzeja žrtava genocida te poimenične i brojčane pokazatelje iz mnogobrojnih i različitih izvora 2010./2011., *olako* zaključuje da je u logoru Jasenovac život izgubilo najmanje 146 401 odnosno 146 248 osoba (81 408 odnosno 80 192 žrtava prema poimeničnom popisu te 64 900 odnosno 66 056 žrtava utvrđenih brojem), od čega 98 252 odnosno 97 972 Srba, 26 268 odnosno 26 535 Roma, 15 759 odnosno 15 707 Židova i 3637 odnosno 3668 Hrvata⁵⁸ (tablice 8 i 9).

*

Procjene, izračuni i popisi navode različite brojeve o Romima koji su izgubili život tijekom Drugoga svjetskog rata, znatnim dijelom u logorima NDH.⁵⁹ Najsistematičniji jugoslavenski, srbijanski i hrvatski poimenični popisi ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata donose znatno različite navode o romskim žrtvama logora Jasenovac i Stara Gradiška: Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije 1964. navodi 1471 Roma⁶⁰, Muzej žrtava genocida i Savezni zavod za statistiku SR Jugoslavije 1997. njih 5836⁶¹, a Spomen-područje Jasenovac 2007. navodi 14 750⁶², a zatim 2013. 16 173 Roma⁶³ (tablice 2, 3, 6, 7 i 9). Prema Bogoljubu Kočoviću, tijekom Drugoga svjetskog rata život je izgubilo oko 27 000 (odnosno moguće i 20 000 do 35 000), a prema Vladimiru Žerjaviću oko 18 000 jugoslavenskih Roma, od čega je, obojica izračunavaju, bilo oko 15 000 hrvatskih Roma.⁶⁴ Narcisa Lengel-Krizman, istraživanjem utemeljenim na poimeničnoj identifikaciji žrtava, navodi 5611 hrvatskih Roma, a uključujući imenom neidentificirane procjenjuje da je mogući skupni broj

⁵⁸ Usp. A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, 123; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945*, 27.

⁵⁹ Usp. V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 704.-705., 713.-714., 717.-722., 725., 728.-729., 734.-735., 746.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 64., 67., 69.-71. i ondje navedeni izvori i literatura.

⁶⁰ Usp. *Spisak žrtava rata 1941-1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*; D. KOVAČIĆ, n. dj., 222.-223.

⁶¹ Usp. *Jasenovac. Koncentracioni logor 1941-1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997. ili Jasenovac. Concentration camp 1941-1945. List of victims of ustaschas identified up to 30. X 1997.*

⁶² Usp. *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.*

⁶³ Usp. <www.jusp-jasenovac.hr>.

⁶⁴ Bogoljub KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985., 121., 173., 182., Sarajevo, 1990., 107., 163., 172., Beograd, 2005., 107., 163., 172.; Vladimir ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989., 63., 73., 101.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, 159., 168., 198.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941-1945*, 151., 156., 176.; ISTI, *Pertes de la population en Yougoslavie 1941-1945*, 159., 164., 183.-184.

8570 hrvatskih Roma koji su izgubili život tijekom Drugoga svjetskog rata, znatnim dijelom u Jasenovcu.⁶⁵ Prema istraživanjima Rajka Đurića i Antuna Miletića te poimeničnom popisu i brojdbenim pokazateljima, u logoru Jasenovac život je izgubilo 23 000 Roma (17 960 utvrđenih imenom i 5273 utvrđenih brojem), od čega je bilo 5273 hrvatskih Roma.⁶⁶ Prema procjeni Muzeja žrtava genocida, u logorima NDH život je izgubilo između 22 200 i 23 800 Roma, od čega najviše u Jasenovcu – 18 000 do 20 000⁶⁷ (tablice 4 i 9).

*

Procjene, izračuni i popisi navode različite brojeve o Židovima koji su izgubili život tijekom Drugoga svjetskog rata, znatnim dijelom u logorima Njemačkoga Reicha i NDH.⁶⁸ Najsistematичniji jugoslavenski, srbijanski i hrvatski poimenični popisi ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata donose znatno različite navode i o židovskim žrtvama logora Jasenovac i Stara Gradiška: Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije 1964. navodi 9044 Židova⁶⁹, Muzej žrtava genocida i Savezni zavod za statistiku SR Jugoslavije 1997. navode 10 521 Židova⁷⁰, Spomen-područje Jasenovac 2007. navodi 11 723⁷¹, a zatim 2013. 13 116 Židova⁷² (tablice 2, 3, 6, 7 i 9). Prema Jaši Romanu, tijekom Drugoga svjetskog rata život je izgubilo oko 67 000 jugoslavenskih Židova, među kojima je bilo oko 20 000 Židova iz Hrvatske i Srijema i oko 10 000 iz Bosne i Hercegovine.⁷³ Prema Bogoljubu Kočoviću, tijekom Drugoga svjetskog rata život je izgubilo oko 60 000, a prema Vladimiru Žerjaviću oko 57 000 jugoslavenskih Židova, od toga prema Kočoviću oko 17 000, a prema Žerjaviću oko

⁶⁵ Usp. N. LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942.*, 60.–62.; ISTA, “Genocid nad Romima – Jasenovac 1942.”, u: *Spomen područje Jasenovac*, 168.–169.

⁶⁶ Usp. R. ĐURIĆ, A. MILETIĆ, *n. dj.*, 203.–424.

⁶⁷ D. CVETKOVIĆ, “Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac”, 161.; ISTI, “Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje”, u: *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.–1945./1945.–1951. Zbornik*, ur. V. Geiger, Martina Grahek Ravančić, M. Karakaš Obradov, Zagreb, 2010., 48.

⁶⁸ Usp. V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 704.–707., 713.–715., 717.–720., 725., 728.–729., 735., 746.; ISTI, “Brojdbeni pokazatelji o ljudskim gubicima Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću”, 53.–55., 61., 64., 67., 69.–72. i ondje navedeni izvori i literatura.

⁶⁹ Usp. *Spisak žrtava rata 1941–1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*; D. KOVAČIĆ, *n. dj.*, 222.–223.

⁷⁰ Usp. *Jasenovac. Koncentracioni logor 1941–1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997. ili Jasenovac. Concentration camp 1941–1945. List of victims of ustaschas identified up to 30. X 1997.*

⁷¹ Usp. *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.–1945.*

⁷² Usp. <www.jusp-jasenovac.hr>.

⁷³ Jaša ROMANO, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980., 201.

10 000 do 16 000 hrvatskih Židova.⁷⁴ Prema pak poimeničnom popisu Melite Švob, život je izgubilo oko 12 500 hrvatskih Židova.⁷⁵ Prema nekim procjenama, tijekom Drugoga svjetskog rata od oko 14 000 Židova iz Bosne i Hercegovine život je izgubilo oko 12 000, oko 11 000 u logorima NDH i u Auschwitzu.⁷⁶ Prema podacima koje je u neposrednom poraću prikupila Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Bosne i Hercegovine, tijekom Drugoga svjetskog rata život je izgubilo oko 10 600 bosansko-hercegovačkih Židova.⁷⁷ Ivo Goldstein većinu procjena, izračuna i poimeničnih popisa drži netočnim i premalim te prejednostavnim izračunom/procjenom zaključuje da je u logoru Jasenovac oko 17 000 židovskih žrtava,⁷⁸ što neki preuzimaju bez zadržke.⁷⁹ Prema procjeni Muzeja žrtava genocida, u logorima NDH život je izgubilo između 27 800 i 29 900 Židova, od čega najviše u Jasenovcu – 18 000 do 19 000⁸⁰ (tablice 4 i 9), a tijekom Drugoga svjetskog rata život je izgubilo 29 000 do 31 000 Židova iz NDH.⁸¹ I prema novijoj procjeni Slavka Goldsteina, život je u NDH izgubilo 31 000 Židova. No više je negoli pretjeran i olako izrečen navod S. Goldsteina od 25 000 židovskih žrtava logora Jasenovac.⁸² Nešto je manji i navod o 23 000 židovskih žrtava u logoru Jasenovac (tablica 9) sumanute Međunarodne komisije za utvrđivanje istine o Jasenovcu (*The International Commission for the Truth on Jasenovac*) i njezina

⁷⁴ B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*, London, 1985., 120., 182., Sarajevo, 1990., 106., 172., Beograd, 2005., 106., 172.; V. ŽERJAVIĆ, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, 63., 73., 101.–102.; ISTI, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, 159., 168., 198.–199.; ISTI, “Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH”, u: *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, ur. Narcisa Lengel-Krizman, Ivo Goldstein, Zagreb, 1996., 133.–138.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941–1945*, 151., 156., 176.; ISTI, *Pertes de la population en Yougoslavie 1941–1945*, 159., 164., 183.–184.

⁷⁵ Usp. Melita ŠVOB, Zoran MIRKOVIĆ, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice / Jews in Croatia – Jewish communities*, II, Zagreb, 2004.

⁷⁶ *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*, Beograd, 1952., 64.

⁷⁷ Samuel PINTO, *Zločini okupatora i njihovih pomagača nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1952., 299., 306., 309., 312., 314., 326., 331., 342., 353., 358., 361., 373., 380., 384., 387., 390., 395., 402., 413., 424., 426., 430., 432., 433., 435., 450., 453., 457., 458. [rukopis].

⁷⁸ Ivo GOLDSTEIN, Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001., 648.; I. GOLDSTEIN, “Istraživanje židovskih žrtava: razmatranja o Zagrebu i Hrvatskoj”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 5, Zagreb, 2002., 461.; ISTI, “Židovi u logoru Jasenovac”, u: *Spomen područje Jasenovac*, 138.

⁷⁹ Usp. Mišo DEVERIĆ, Ivan FUMIĆ, *Hrvatska u logorima 1941.–1945.*, Zagreb, 2008., 126.

⁸⁰ D. CVETKOVIĆ, “Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac”, 161.; ISTI, “Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje”, 48.; ISTI, “Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje”, *Istorija 20. veka*, XXIX/2011., br. 1, 172., 174.–175.

⁸¹ D. CVETKOVIĆ, “Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje”, 172.

⁸² Usp. Ulrich SCHILLER, *Njemačka i “njezini” Hrvati. Od ustaškog fašizma do Tuđmanovog nacionalizma*, Zagreb, 2013., 79.

predsjednika Srboljuba Živanovića, najupornijeg promicatelja neutemeljenih navoda o logoru Jasenovac.⁸³

*

Posebno je tijekom Drugoga svjetskog rata bila tragična sudbina srpske, romske i židovske djece u progonima stanovništva i u logorima NDH. No izvorno arhivsko gradivo za utvrđivanje i broja i etničke/nacionalne pripadnosti i vjerske i zavičajne i rodne strukture logorskih žrtava djece u NDH nedostatno je, a poslijeratni jugoslavenski *izvori*, i hrvatska i srbijanska i historiografija i publicistika, skloni su subjektivnom pristupu i različitim i oprečnim tumačenjima, pa i brojkama dječjih žrtava u logorima NDH, a i njihovoj sudbini u prihvatilištima/domovima.⁸⁴ Prema poimeničnim pokazateljima, koji nisu uvijek utemeljeni na imenima nego na brojkama NN, među žrtvama logora Jasenovac je primjerice prema Dragoju Lukiću i poimeničnom popisu Javne ustanove Spomen-područja Jasenovac više od 19 000 odnosno više od 20 000 djece do 14 godina⁸⁵, a prema Antunu Miletiću više od 19 000 odnosno 29 000 djece do 15 godina⁸⁶, pretežito srpske, zatim romske i židovske.

Međunarodna komisija za utvrđivanje istine o Jasenovcu i njezin predsjednik Srboljub Živanović, najnoviji promicatelji teze o genocidnosti Hrvata i Katoličke crkve, navode pak da je među žrtvama logora Jasenovac 110 000 “male dece”.⁸⁷

Unatoč često i žestokim raspravama o načinu utvrđivanja broja i sudbine srpske, romske i židovske djece u progonima stanovništva i u logorima NDH, ostalo je otvoreno i neriješeno pitanje koliko je djece život izgubilo u logorima NDH i logoru Jasenovac. Naime i dalje se uporno zastupaju različito utemeljeni pokazatelji i brojevi, čiji se pobornici pozivaju ili na poimenične popise ili

⁸³ Usp. <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Међународна_комисија_за_утврђивање_истине_о_Јасеновцу>; S. ŽIVANOVIĆ, *n. dj.*

⁸⁴ Usp. primjerice Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Zemaljska komisija za ratne zločine, Glavni urudžbeni zapisnik, 1768/45.; Voja JOVANOVIĆ, *Deca i rat. Jugoslavija 1941-1945*, Beograd, 1962.; Dragoje LUKIĆ, *Rat i djeca Kozare*, Beograd, 1979., Beograd, 1984., Beograd, 1990.; Petar STANIVUKOVIĆ, Jurica KERBLER, *Deca u logorima smrti*, Beograd, 1986.; Ćiril PETEŠIĆ, *Dječji dom Jastrebarsko 1939-1947. Dokumenti*, Zagreb, 1990.; *Žrtve rata 1941-1945. godine. Deca*, I-II, Beograd, 1994.; Dragoje LUKIĆ, *Bili su samo deca. Jasenovac – grobnica 19.432 devojčice i dečaka*, knj. 1-2, Beograd, 2000.; “Dnevnik Diane Budisavljević”, *Fontes*, 8 (2002.), 11.-306. ili Diana BUDISAVLJEVIĆ, *Dnevnik*, Zagreb – Jasenovac, 2003.; Dušan BURSAČ, *Andeli u paklu*, Banja Luka, 2006.; Rade MILOSAVLJEVIĆ, *Dečji ustaški koncentracioni logor Jastrebarsko*, Jagodina, 2009.; Ivan OTT, *Djeca žrtve rata i poraća optužuju!*, Split, 2010.; Ivan FUMIĆ, *Djeca – žrtve ustaškog režima*, Zagreb, 2011. i ondje navedeni izvori i literatura.

⁸⁵ Usp. D. LUKIĆ, *Bili su samo deca; Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.* ili <www.jusp-jasenovac.hr>.

⁸⁶ Usp. A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*, 123.; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945*, 27.

⁸⁷ Usp. <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Међународна_комисија_за_утврђивање_истине_о_Јасеновцу>; S. ŽIVANOVIĆ, *n. dj.*

na izračune ili pak na procjene te ignoriraju drukčije pokazatelje. Primjetno je da se uglavnom *reciklira*, a ustvari nema sustavnih istraživanja.⁸⁸

*

Poimenični popisi ljudskih gubitaka Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu te procjene povjesničara i izračuni demografa često su znatno različiti. Postoje i suprotstavljena mišljenja o pouzdanosti poimeničnih popisa stradalih i žrtava Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu, odnosno o tome je li poimeničnom identifikacijom moguće utvrditi stvarne gubitke. Upozorenje na oprez kod poimeničnih popisa ljudskih gubitaka Drugoga svjetskog rata i poraća, koji su pretežito nastali na temelju iskaza, a ne dokumenata, spoznaja je da mnogobrojni davaoci podataka o stradalima i žrtvama najčešće nisu mogli znati okolnosti, vrijeme i mjesto gubitka života, ponekad ni prouzročitelja gubitka života odnosno počinitelja zločina. Uz potrebne i neizbježne dopune i ispravke podataka u poimeničnim popisima ljudskih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugome svjetskom ratu primjetna su i znatnija *mijenjanja* broja i strukture stradalih i žrtava, odnosno *transfer* iz jedne nacionalne/etničke i ideološke/vojne skupine u drugu, pa i jednog mjesta gubitka života na drugo, što upućuje i na moguće manipulacije.

Poimenični popisi žrtava logora Jasenovac ne mogu se smatrati konačnima. Promjene su moguće i prema povećanju i prema smanjenju ukupnog broja žrtava, a i broja pojedinih kategorija žrtava.

*

O ljudskim gubicima Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugome svjetskom ratu, pa i o žrtvama logora Jasenovac, te njihovoj nacionalnoj/etničkoj strukturi postoje različite procjene i izračuni.

Prema Vladimiru Žerjaviću, u Jasenovcu je život izgubilo oko 85 000 osoba (prvotne su Žerjavićeve procjene bile 100 000), od čega 45 000 do 52 000 Srba, 13 000 Židova, 10 000 Roma, 10 000 Hrvata i 2000 Muslimana⁸⁹ (tablice 8 i 9).

Primjetno je u Hrvatskoj da oni kojima se brojke poimeničnih popisa žrtava logora Jasenovac čine premalima navode *odoka* da je u Jasenovcu život izgubilo do 100 000 osoba.⁹⁰

Neki hrvatski povjesničari bez provjere preuzimaju netočan Žerjavićev navod⁹¹ da Bogoljub Kočović procjenjuje/izračunava da je u logoru Jasenovac

⁸⁸ V. GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'", 736.

⁸⁹ V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, 72.; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945.", ČSP, 24/1992., br. 3, 161.; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću", ČSP, 27/1995., br. 3, 556.; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941-1945*, 92.; ISTI, *Pertes de la population en Yougoslavie 1941-1945*, 101.

⁹⁰ N. MATAUŠIĆ, *n. dj.*, 120.-122.; M. DEVERIĆ, I. FUMIĆ, *n. dj.*, 126.

⁹¹ V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, 74.

život izgubilo oko 70 000 osoba.⁹² No Kočović, što i sam naglašava, nikada nije procjenjivao/izračunavao broj žrtava logora Jasenovac. Kočović je naime samo procijenio mogući ukupan broj srpskih žrtava u logorima NDH, i to na 150 000 do 200 000.⁹³

No oni koji prihvaćaju zaključak Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije iz 1964. da je popisom obuhvaćeno oko 56 do 59% osoba koje je trebalo popisati (držeći niže procjene prihvatljivim i vjerodostojnim), kao primjerice Muzej žrtava genocida, Beograd, procjenjuju da je u logorima Jasenovac i Stara Gradiška život izgubilo od 122 300 do 130 100 žrtava (tablica 8), od čega 77 000 do 81 000 Srba, 18 000 do 19 000 Židova, 18 000 do 20 000 Roma, 7000 do 7500 odnosno 6000 do 6400 Hrvata, 1300 do 1500 Muslimana i 1000 do 1200 odnosno 2000 do 2200 ostalih i nepoznate nacionalne/etničke pripadnosti⁹⁴ (tablica 9).

Uz to Muzej žrtava genocida procjenjuje 2009. da je u logorima NDH život izgubilo između 173 800 i 184 800 osoba, među kojima je najviše Srba (101 400 do 106 700). Prema toj procjeni, u logorima NDH život je izgubilo 11 900 do 13 100 Hrvata, uz napomenu da je za “dosta osoba” koje je Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije 1964. iskazala žrtvama logora NDH preliminarnim analizama utvrđeno da su Romi i Židovi, a ne Hrvati, tako da iskazani broj Hrvata koji su izgubili život u logorima NDH treba uzeti sa zadržkom⁹⁵ (tablica 4).

*

Ni najnoviji srbijanski udžbenici povijesti nisu se udaljili od uporno promicane “pogibeljomanije” i *mitskih* brojki jasenovačkih žrtava, pa i dalje navode, uz živopisne opise logora Jasenovac, pozivajući se na procjenu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, da je u Jasenovcu život izgu-

⁹² Usp. primjerice Igor GRAOVAC, *Žrtve četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Sociološki aspekti*, [Knjiga] 1, doktorski rad, Zagreb, 1995., 46. ili ISTI, *Stradali od četnika u Hrvatskoj 1941.-1945. godine. Prilog istraživanju: strukture stradalih*, Zagreb, 2011., 28.; N. MATAUŠIĆ, *n. dj.*, 123.; Filip ŠKILJAN, *Politički zatvorenici u logorima Jasenovac i Stara Gradiška*, Zagreb, 2009., 204.; ISTI, “Logorski sustav Jasenovac – kontroverze”, 125.

⁹³ Usp. B. KOČOVIĆ, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1990., XVI., Beograd, 2005., XVI.; ISTI, *Nauka, nacionalizam i propaganda*, 87.-88., 147.-148.

⁹⁴ Dragan CVETKOVIĆ, “Jasenovac u sistemu stradanja civila u NDH – kvantitativna analiza (ili, ponovo o brojevima)”, u: *Jasenovac. Zbornik radova Četvrte međunarodne konferencije o Jasenovcu*, gl. ur. Zdravko Antonić, Banja Luka, 2007., 76.-77.; ISTI, “Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac”, 160.-161.; ISTI, “Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje”, 53.; ISTI, “Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje”, 175. Usp. V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili okupatori i njihovi pomagači”, 723.-724.

⁹⁵ D. CVETKOVIĆ, “Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje”, 48.

bilo 600 000 osoba⁹⁶ ili pak, pozivajući se na procjenu Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NR Hrvatske, da je u Jasenovcu život izgubilo 500 000 do 600 000 osoba, a da se u historiografskoj literaturi najčešće spominje podatak o 700 000 ubijenih⁹⁷. Tek iznimno srbijanski udžbenici povijesti spominju uz navedene i najčešće spominjane procjene da je poimenično “do sada evidentirano” oko 73 000 žrtava logora Jasenovac.⁹⁸

Megalomanska brojka od 700 000 žrtava logora Jasenovac ostala je do danas, unatoč svemu, sveprisutna i jedino prihvatljiva u određenim krugovima.

Dugogodišnji zagovornici “istine o Jasenovcu” po Srbiji, Republici Srpskoj, Europi, Sjedinjenim Američkim Državama i drugdje po svijetu, Međunarodna komisija za utvrđivanje istine o Jasenovcu, osnovana 2000. i sa sjedištem u Banjoj Luci⁹⁹, i njezin predsjednik srbijanski akademik Srboљub Živanović¹⁰⁰, najuporniji su u promicanju sumanutih navoda o logoru Jasenovac.¹⁰¹ Živanovićeva “istina o Jasenovcu”, “potvrđena” 25. svibnja 2011. Deklaracijom o genocidu nad Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svjetskom ratu Međunarodne komisije za utvrđivanje istine o Jasenovcu¹⁰² je, najblaže rečeno, bolesna: “Međunarodna komisija za istinu o Jasenovcu (u kojoj nema članova sa teritorije bivše Jugosla-

⁹⁶ Predrag M. VAJAGIĆ, Nenad STOŠIĆ, *Istorija 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*, Beograd, 2010., 159.

⁹⁷ Radoš LJUŠIĆ, Ljubodrag DIMIĆ, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Beograd, 2010., 179.

⁹⁸ Đorđe ĐURIĆ, Momčilo PAVLOVIĆ, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Beograd, 2010., 153.; Đ. ĐURIĆ, M. PAVLOVIĆ, *Istorija za treći razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i četvrti razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd, 2010., 206.

⁹⁹ Usp. <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Међународна_комисија_за_утврђивање_истине_о_Јасеновцу>.

¹⁰⁰ Usp. S. ŽIVANOVIĆ, *n. dj.*

¹⁰¹ Usp. Vladimir GEIGER, “Sumanuti i bolesni navodi i tvrdnje Međunarodne komisije za utvrđivanje istine o Jasenovcu (*The International Commission for the Truth on Jasenovac*)”, *Politički zatvorenik*, br. 253., Zagreb, srpanj/kolovoz 2013., 13.-17.

¹⁰² Usp. 5. međunarodna konferencija o Jasenovcu, Banja Luka, 24. i 25. 05. 2011. godine [zapis zvučnog snimka], 73.-74. [“Usvajanje Deklaracije o genocidu nad Srbima, Jevrejima i Romima u Drugom svjetskom ratu”]; *Jasenovac. Zbornik izlaganja, saopštenja i svjedočenja*, Banja Luka, 24. i 25. maj 2011. godine / Peta Međunarodna konferencija o sistemu koncentracionih logora i stratišta hrvatske države za istrebljenje Srba, Jevreja i Roma u Drugom svjetskom ratu, gl. ur. Smilja Avramov, Kozarska Dubica - Banja Luka, 2011., 108.-112., 311.-313., 331.-333. ili *Jasenovac : the speeches, proceedings and memories / Fifth International Conference on the Systems of Concentration Camps & Execution Sites of the Croatian State for the Extermination of Serbs, Jews & Gypsies in WWII*, Banja Luka, 24th & 25th May 2011, editor in chief Smilja Avramov, Kozarska Dubica - Banja Luka, 2011., 123.-127., 343.-345.; *Deklaracija o genocidu Nezavisne Države Hrvatske nad Srbima, Jevrejima i Romima tokom Drugog svjetskog rata. Peta međunarodna konferencija o Jasenovcu, 24-25. maj 2011. Banja Luka / Declaration on the genocide committed against the Serbs, Jews and Roma by the Independent State of Croatia during the Second World War. The Fifth International Conference on Jasenovac, May 24-25, 2011 Banja Luka*, glavni urednici/editors in chief Kosta Čavoški, Smilja Avramov, Vasilije Krešić, Banja Luka, 2011.

vije) utvrdila je da je Hrvatska država, zajedno sa Rimokatoličkom crkvom izvršila genocid nad pravoslavnim Srbima, Jevrejima i Romima u periodu od 1941. do 1945. godine. Posle strašnog i užasnog mučenja, ubili su preko 700 000 Srba, 23 000 Jevreja i 80 000 Roma. Među žrtvama je bilo 110 000 male dece [vidi tablice 8 i 9]. Žrtve su ubijane maljem, klane, bacane u užareno grotlo Pacilijeve peći, kivan je sapun od žrtava, vađena su nerođena deca iz utroba majki, nabijana su deca na bajonete, odsecane su dojke ženama, silovane su devojčice, devojke i žene, Hrvati su prodavali 'srpsko meso – 1 dinar kilogram' itd. Daleko bi nas odvelo nabranje svih načina mučenja i ubijanja žrtava. Prema američkim izvorima preko 1400 rimokatoličkih sveštenika u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini vršilo je lično mučenje, ubijanje, silovanje, pljačkanje i nasilno pokrštavanje. Zločine su činili obični građani Hrvati, domobranci, križari, prosvetni radnici, seljaci, službenici, intelektualci i svi drugi.”¹⁰³

Da bi brojka od najmanje 700 000 žrtava logora Jasenovac bila uvjerljiva, a i opis logora potpun, u Srbiji je ponovno uskrsnula i u optjecaj puštena izmišljotina o postojanju Pićiljevih peći.¹⁰⁴

Na komemoraciji u Memorijalnom centru Gradina 2012. predstavnik Jevrejske opštine Banja Luka Jakob Danon sažeto je ustvrdio: “[...] sve međunarodne komisije svjetskog glasa su doslovno rekle da je u najvećem kompleksu logora smrti Jasenovac, pobijeno preko 700 000 ljudi, žena i djece, mahom Srba, Jevreja, Roma i neistomišljenika.”¹⁰⁵

*

Srpskim nacionalistima i njihovim istomišljenicima iz inozemstva, okupljenim mahom u Međunarodnoj komisiji za utvrđivanje istine o Jasenovcu¹⁰⁶, i dalje su revizionisti svi oni, od Franje Tuđmana do Slavka Goldsteina, koji ne podržavaju brojku od 700 000 ili barem 600 000, ako već ne milijun i više žrtava logora Jasenovac¹⁰⁷, kao i osebnije opise logora Jasenovac, kojima je uporno

¹⁰³ Usp. <<http://www.objektivno1.rs/region-gradovi/cacak/3070/tribina-dveri-u-cacku-istina-o-jasenovcu.html>>.

¹⁰⁴ Usp. primjerice S. ŽIVANOVIĆ, *n. dj.*; Jaša ALMULI, *Jevreji i Srbi u Jasenovcu*, Beograd, 2009.

¹⁰⁵ Jakob DANON, “Gradina 2012. Da se nikad ne zaboravi i oprost, a kamoli desi”, *Jevrejski glas. Glasilo Jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine* (Sarajevo), br. 53, juli 2012., 9.

¹⁰⁶ Usp. V. GEIGER, “Sumanuti i bolesni navodi i tvrdnje Međunarodne komisije za utvrđivanje istine o Jasenovcu (*The International Commission for the Truth on Jasenovac*)”, 14., 16.

¹⁰⁷ Usp. primjerice *Jasenovac. Zbornik radova Prve međunarodne konferencije i izložbe o jasenovačkim koncentracionim logorima*, 29-31. oktobra 1997. godine, u Njujorku, gl. ur. Zdravko Antonić, Banja Luka, 2007.; *Druga međunarodna konferencija Jasenovac – sistem hrvatskih ustaških logora genocida (1941-1945)*, 8-10. maj 2000. godine, Banja Luka – Donja Gradina, gl. ur. Žana Ateljević, Banja Luka, 2002.; *Jasenovac. Zbornik XI međunarodna konferencija o holokaustu. Holokaust iz perspektive 21-og veka / Treća međunarodna konferencija o Jasenovcu. Jasenovac – anatomija zapostavljenih koncentracionih logora*, Jerusalem, Izrael 29-30. decembar 2002., gl. ur. Zdravko Antonić, Banja Luka, 2007.; *Jasenovac. Zbornik radova Četvrtne međunarodne konferen-*

i neprekidno do danas u javnim istupima uglavnom sklona srpska politika, napose u Republici Srpskoj, većina srpskih medija i znatan dio srpskih povjesničarskih i znanstvenih krugova.¹⁰⁸

*

Najveća i najnečasnija mistifikacija jugoslavenske politike i znanosti, osobito historiografije i demografije, bila je mistifikacija o ljudskim gubicima Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu i žrtvama i stradalima koje su prouzročili okupatori i njihovi suradnici, ponajprije u Hrvatskoj, odnosno na području NDH, s posebnim naglaskom na logor Jasenovac.

Pobornici mistifikacija i zamagljivanja činjenica o ljudskim gubicima Jugoslavije, i Hrvatske, u Drugome svjetskom ratu nisu posustali ni nakon raspada SFR Jugoslavije.

Zbog nedostatka sustavnih istraživanja mnogi, i “slijeva” i “zdesna”, i danas navode proizvoljno, uvećavajući ili pak umanjujući pojedine kategorije ljudskih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugome svjetskom ratu i poraću. Uvećavanje ili umanjivanje, pa i prešućivanje pojedinih kategorija ljudskih gubitaka, uz nepoznavanje činjenica, najčešće proizlazi iz osobnih, nacionalnih ili političkih razloga.

U istraživanju i broja i imena i etničke/nacionalne pripadnosti i vjerske i socijalne i zavičajne i rodne i starosne strukture logorskih žrtava u NDH problem je ponajprije pomanjkanje izvornog arhivskog gradiva. No u istraživanju ljudskih gubitaka Hrvatske, i Jugoslavije, u Drugome svjetskom ratu, pa i broja žrtava logora Jasenovac, problem je najčešće ne samo pomanjkanje izvornih dokumenata i vjerodostojnih pokazatelja nego i “dobre volje”, pa i “zdravog razuma” da se određena pitanja valjano obrade.

cije o Jasenovcu, Banja Luka – Donja Gradina, 30-31. maj 2007., gl. ur. Zdravko Antonić, Banja Luka, 2007.; *Jasenovac. Zbornik radova, Banja Luka, 24. i 25. maj 2011. godine / Peta Međunarodna konferencija o sistemu koncentracionih logora i stratišta hrvatske države za istrebljenje Srba, Jevreja i Roma u Drugom svjetskom ratu*, gl. ur. Smilja Avramov, Kozarska Dubica – Banja Luka, 2011. ili *Jasenovac : The Proceedings, Banja Luka, 24th & 25th May 2011. / Fifth International Conference on the Systems of Concentration Camps & Execution Sites of the Croatian State for the Extermination of Serbs, Jews & Gypsies in WWII*, editor in chief Smilja Avramov, Kozarska Dubica – Banja Luka, 2011.; *Jasenovac. Zbornik izlaganja, saopštenja i svjedočenja, Banja Luka, 24. i 25. maj 2011. godine / Peta Međunarodna konferencija o sistemu koncentracionih logora i stratišta hrvatske države za istrebljenje Srba, Jevreja i Roma u Drugom svjetskom ratu*, gl. ur. Smilja Avramov, Kozarska Dubica – Banja Luka, 2011. ili *Jasenovac : the speeches, proceedings and memories / Fifth International Conference on the Systems of Concentration Camps & Execution Sites of the Croatian State for the Extermination of Serbs, Jews & Gypsies in WWII, Banja Luka, 24th & 25th May 2011*, editor in chief Smilja Avramov, Kozarska Dubica – Banja Luka, 2011.; S. ŽIVANOVIĆ, *n. dj.*; J. ALMULI, *n. dj.*; <<http://www.krajinaforce.com/jasenovac.html>>.

¹⁰⁸ V. GEIGER, “Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili ‘okupatori i njihovi pomagači’”, 730.

Tablica 1

Žrtve Jugoslavije u logorima tijekom Drugoga svjetskog rata prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije, 1964.	
Logori na području Jugoslavije	89 851
Logori Njemačkoga Reicha	24 752
Logori ostalih okupacijskih zemalja	19 861
Ukupno logorskih žrtava	134 464

* *Spisak žrtava rata 1941.-1945. rođenih na teritoriji Hrvatske*, Beograd, 1966., Beograd, 1992.; *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa*; M. SOBOLEVSKI, "Prešućena istina".

Tablica 2

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška prema podacima Komisije za popis žrtava rata SIV-a SFRJ, 1964.											
Srbi	Židovi	Hrvati	Muslimani	Romi	Slo- venci	Crno- gorci	Ma- donci	Ma- đari	Nacio- nalno neutvr- đeni	Os- tali	Ukupno
Logor JASENOVAC											
26 170	8 121	5 900	789	1 471	174	35	7	59	6 792	84	49 602
Logor STARA GRADIŠKA											
7 774	923	646	160	–	20	3	–	1	58	1	9 586
Ukupno JASENOVAC i STARA GRADIŠKA											
33 944	9 044	6 546	949	1 471	194	38	7	60	6 850	85	59 188

* *Spisak žrtava rata 1941.-1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije.*

Tablica 3

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška prema popisu Muzeja žrtava genocida i Saveznog zavoda za statistiku SR Jugoslavije, 1997.	
Jasenovac i Stara Gradiška	78 163
Srbi	47 123
Židovi	10 521
Hrvati	6 281
Romi	5 836
Ostali i nepoznati	8 402

* *Jasenovac. Koncentracioni logor 1941.-1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997.; Jasenovac. Concentration camp 1941-1945. List of victims of ustashas identified up to 30. X 1997.*

Tablica 4

Žrtve koje su izgubile život u logorima NDH prema procjeni/izračunu Muzeja žrtava genocida, Beograd, 2009.							
	Hrvatska	%	Bosna i Hercegovina	%	Srijem	%	Ukupno
Srbi	45 800–48 300	45,22	50 000–52 500	49,25	5 600–5 900	5,53	101 400–106 700
%	46,35	%	75,59	%	57,50	%	58,03
Hrvati ¹	10 700–11 700	89,60	1 000–1 200	8,80	oko 200	1,60	11 900–13 100
%	11,03	%	1,62	%	2,00	%	7,56
Židovi	15 900–17 000	57,02	10 800–11 700	38,99	1 100–1 200	3,99	27 800–29 900
%	16,21	%	16,59	%	11,50	%	16,09
Romi	17 600–19 000	79,57	2 000–2 100	8,91	2 600–2 700	11,52	22 200–23 800
%	18,03	%	3,02	%	26,50	%	12,83
Muslimani	–	–	1 600–1 800	100,00	–	–	1 600–1 800
%	–	%	2,51	%	–	%	0,95
Ostali i nepoznati	8 300–8 700	92,39	400–500	4,89	oko 200	2,17	8 900–9 500
%	8,37	%	0,66	%	2,00	%	4,55
Ukupno	98 300–104 700		65 800–69 800		9 700–10 300		173 800–184 800
%	56,61	%	37,81	%	5,58	%	100,00

* D. CVETKOVIĆ, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje".

¹ Prema Muzeju žrtava genocida, za "dosta osoba" koje je Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFR Jugoslavije 1964. iskazala žrtvama logora NDH preliminarnim je analizama utvrđeno da su Romi i Židovi, a ne Hrvati, tako da iskazani broj Hrvata koji su izgubili život u logorima NDH treba uzeti sa zadržkom.

Tablica 5

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška prema popisu Spomen-područja Jasenovac, 2007.	
Jasenovac	59 376
Stara Gradiška	12 790
Nepoznato	27
Ukupno	72 193

* Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.–1945.

Tablica 6

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška, nacionalna/etnička i rodna struktura prema popisu Spomen-područja Jasenovac, 2007.				
	Djeca	Muškarci	Žene	Ukupno
Srbi	11 968	17 591	10 692	40 251
Romi	5 391	5 120	4 239	14 750
Židovi	1 444	7 345	2 934	11 723
Hrvati	135	2 393	1 055	3 583
Muslimani	49	834	180	1 063
Slovenci	3	178	52	233
Česi	2	81	16	99
Slovaci	1	86	12	99
Ukrajinci	3	47	5	55
Crnogorci	1	16	9	26
Mađari	1	15	4	20
Talijani	–	12	1	13
Nijemci	–	4	2	6
Rusi	–	3	3	6
Poljaci	–	3	1	4
Nepoznato	8	132	122	262
Ukupno	19 006	33 860	19 327	72 193

* Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.

Tablica 7

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška, nacionalna/etnička i rodna struktura prema popisu Spomen-područja Jasenovac, 2013.				
	Djeca	Muškarci	Žene	Ukupno
Srbi	12 683	21 738	13 206	47 627
Romi	5 608	5 688	4 877	16 173
Židovi	1 601	7 762	3 753	13 116
Hrvati	140	2 866	1 249	4 255
Muslimani	52	897	179	1 128
Slovinci	6	195	65	266
Česi	2	96	16	114
Slovaci	1	92	13	106
Ukrajinci	4	52	8	64
Crnogorci	–	33	11	44
Mađari	1	20	6	27
Talijani	–	18	1	19
Rusi	–	12	6	18
Rusini	1	8	1	10
Nijemci	–	4	6	10
Poljaci	–	5	4	9
Albanci	–	1	–	1
Austrijanci	–	1	–	1
Gruzijci	–	1	–	1
Rumunji	–	1	–	1
Nepoznato	2	80	73	155
Ukupno	20 101	39 570	23 474	83 145

* <<http://www.jusp-jasenovac.hr>>

Tablica 8

Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška prema različitim procjenama, izračunima i popisima			
	Jasenovac	Stara Gradiška	Ukupno
procjena Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NKJ-a, 1945.	600 000	–	600 000
procjena i (za Hrvatsku) poimenični popis Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, 1946./1947.	500 000 do 600 000	–	500 000 do 600 000
	15 792	2 927	18 719
procjena N. Nikolić, 1948.	600 000 do 700 000	–	600 000 do 700 000
<i>Enciklopedija Leksikografskog zavoda</i> , 1958. <i>Enciklopedija Leksikografskog zavoda</i> , 1959.	500 000 do 600 000	–	500 000 do 600 000
	350 000	–	350 000
poimenični popis Komisija za popis žrtava rata Saveznog izvršnog vijeća SFRJ, 1964.	49 602	9 586	59 188
<i>Vojna enciklopedija</i> , 1967. i <i>Enciklopedija Jugoslavije</i> , 1971.	600 000	75 000	675 000
procjena A. Miletić, 1986./1987.	700 000	–	700 000
procjena M. Bulajić, 1988.	700 000	–	700 000
procjena F. Tuđman, 1989.	30 000 do 40 000	–	30 000 do 40 000
izračun R. Bulatović, 1990.	1 110 929	–	1 110 929
izračun/procjena V. Žerjavić, 1992.	85 000	–	85 000
poimenični popis 1997. i izračun/procjena Muzej žrtava genocida	78 163	–	78 163
	122 300 do 130 100	–	122 300 do 130 100
procjena G. Heinsohn, <i>Lexikon der Völkermorde</i> , 1999.	650 000	–	650 000
poimenični popis Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava RH, 1999.	2 238 ¹	–	2 238
poimenični popis, 2007./2013. Spomen-područje Jasenovac	59 403	12 790	72 193
	83 145 ²	–	83 145
procjena S. Živanović, 2008./2012. Međunarodna komisija za utvrđivanje istine o Jasenovcu, 2011.	700 000	–	700 000
poimenični popis i procjena A. Miletić, 2010./2011.	146 401	–	146 401
	146 248	–	146 248

* Izveštaj Jugoslovenske Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu; Zločini u logoru Jasenovac; N. NIKOLIĆ, *Jasenovački logor*, Zagreb, 1948.; *Žrtve rata 1941-1945. godine. Rezultati popisa; Spisak žrtava rata 1941.-1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije*; "Jasenovac", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*; "Koncentracioni logori", *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*; N.[ikola] SL.[AVICA], "Ustaše", *Vojna enciklopedija*; Lj.[ubo] Bn.[BOBAN], "Ustaše", *Enciklopedija Jugoslavije*; A. MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, I-III; M. BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*; F. TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti*; R. BULATOVIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Donju Gradinu*; V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*; ISTI, "Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.-1945."; ISTI, "Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraču"; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941.-1945.*; ISTI, *Pertes de la population en Yougoslavie 1941-1945; Jasenovac. Concentration camp 1941.-1945. List of victims of ustasas identified up to 30. X 1997.*; ISTI, *Jasenovac. Concentration camp 1941.-1945. List of victims of ustasas identified up to 30. X 1997.*; G. HEINSOHN, *Lexikon der Völkermorde*; Izvješće o radu Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999. godine; D. CVETKOVIĆ, "Jasenovac u sistemu stradanja civila u NDH – kvantitativna analiza (ili, ponovo o brojevima)"; ISTI, "Stradanje civila Nezavisne Države Hrvatske u logoru Jasenovac"; S. ŽIVANOVIĆ, *Jasenovac. Odabrani radovi, članci, intervjui, govori i diskusije*; <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Међународна_комисија_за_утврђивање_истине_о_Јасеновцу>; *Deklaracija o genocidu Nezavisne Države Hrvatske nad Srbima, Jevrejima i Romima tokom Drugog svjetskog rata. Peta međunarodna konferencija o Jasenovcu, 24-25. maj 2011. Banja Luka / Declaration on the genocide committed against the Serbs, Jews and Roma by the Independent State of Croatia during the Second World War. The Fifth International Conference on Jasenovac, May 24-25, 2011 Banja Luka*; D. CVETKOVIĆ, "Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje"; *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.*; <<http://www.jusp-jasenovac.hr>>; A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945.*; ISTI, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.*

¹ Riječ je prethodnim pokazateljima. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Republike Hrvatske ukinuta je 2002. te popisivanje ljudskih gubitaka Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraču nije dovršeno.

² Žrtve logora Jasenovac i Stara Gradiška iskazane skupno.

Tablica 9

Logor Jasenovac Žrtve Roma, Židova, Srba i Hrvata prema popisima, izračunima i procjenama							
	Komisija za popis žrtava rata SIV-a SFRJ, popis, 1964.	V. Žerjavić, izračun/procjena	Muzej žrtava genocida i Savezni zavod za statistiku SR Jugoslavije, popis, 1997.	Muzej žrtava genocida, izračun/procjena	Spomen-područje Jasenovac, popis, 2007./2013.	S. Živanović, Međunarodna komisija za utvrđivanje istine o Jasenovcu, procjena, 2008./2012.	A. Miletić, poimenični popis i procjena, 2010./2011.
Romi	1 471	10 000	5 836	18 000 do 20 000	14 750 do 16 173	80 000	26 268 do 26 535
Židovi	8 121	13 000	10 521	18 000 do 19 000	11 723 do 13 116	23 000	15 759 do 15 707
Srbi	26 170	45 000 do 52 000	47 123	77 000 do 81 000	40 251 do 47 627	700 000	98 252 do 97 972
Hrvati	5 900	10 000	6 281	7 000 do 7 500 do 6 000 do 6 400	3 563 do 4 255	–	3 637 do 3 668

* Žrtve rata 1941.–1945. godine. Rezultati popisa; Spisak žrtava rata 1941.–1945. Ustaški logor Jasenovac; Jasenovac. Žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije; V. ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*; ISTI, “Manipulacije žrtvama drugoga svjetskog rata 1941.–1945.”; ISTI, “Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH”; ISTI, *Population losses in Yugoslavia 1941.–1945.*; ISTI, *Pertes de la population en Yougoslavie 1941-1945; Jasenovac. Koncentracioni logor 1941-1945. Spisak ustaških žrtava identifikovanih do 30. X 1997.*; *Jasenovac. Concentration camp 1941.-1945. List of victims of ustaschas identified up to 30. X 1997.*; *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.-1945.*; <<http://www.jusp-jasenovac.hr>>; D. CVETKOVIĆ, “Jasenovac u sistemu stradanja civila u NDH – kvantitativna analiza (ili, ponovo o brojevima)”; S. ŽIVANOVIĆ, *Jasenovac. Odabrani radovi, članci, intervjui, govori i diskusije*; <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Међународна_комисија_за_утврђивање_истине_о_Јасеновцу>; *Deklaracija o genocidu Nezavisne Države Hrvatske nad Srbima, Jevrejima i Romima tokom Drugog svjetskog rata. Peta međunarodna konferencija o Jasenovcu, 24-25. maj 2011. Banja Luka / Declaration on the genocide committed against the Serbs, Jews and Roma by the Independent State of Croatia during the Second World War. The Fifth International Conference on Jasenovac, May 24-25, 2011 Banja Luka*; D. CVETKOVIĆ, “Stradanje stanovništva NDH u logorima – numeričko određenje”; A. MILETIĆ, *NDH – Koncentracioni logor Jasenovac 1941.-1945.*; D. CVETKOVIĆ, “Holokaust u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – numeričko određenje”; A. MILETIĆ, *Ubijeni u koncentracionom logoru Jasenovac 1941-1945.*

SUMMARY

NUMERICAL INDICATORS OF VICTIMS
OF THE JASENOVAC CAMP, 1941-1945
(ESTIMATES, CALCULATIONS, LISTS)

The unresolved and most controversial question of human losses in Yugoslavia and Croatia during the Second World War is the number of victims of the Jasenovac camp. List of names of human losses in Yugoslavia, and Croatia, during the Second World War and estimates of historians and demographers are often very different. Namely, the estimates or calculations of lists of victims of Jasenovac vary from author to author ranging from minimalist claims to megalomaniacal allegations, and are too often subject to (daily) political considerations. Serbian nationalists enormously exaggerate the number of victims of Jasenovac, while Croatian nationalists drastically underestimate the number of victims. Thus the inflated claims of Serbian nationalists about the number of Serb victims of the Independent State of Croatia, and Jasenovac, in particular and minimized counter-allegations of Croatian nationalists are equally unacceptable.

On the basis of the most important sources, historiographical and journalistic as well as statistical/demographic and other works a review of the numerical losses of the camp at Jasenovac is undertaken in this study. It starts with a presentation of the first, most often arbitrary estimates of the number of victims of the camp at Jasenovac, then goes on to the statistical/demographic calculations of the victims of the Jasenovac camp, and finally concludes with the most reliable numerical lists of victims of the Jasenovac camp compiled by systematic research.

Because of a lack of careful research many 'on the left' and 'on the right' continue to cite arbitrary, inflated, or inaccurate categories of human losses suffered in Yugoslavia and Croatia during the Second World War and postwar period. Inflated or reduced, or neglected individual categories of human losses, along with a lack of attention to the facts, often stems from personal, national or political reasons.

In researching the number, names, and ethnic/national affiliation as well as religious, class, occupational, and demographic attributes of the victims of the camps of the Independent State of Croatia, the greatest problem is the lack of archival sources. Yet in researching the human losses in Yugoslavia and Croatia during the Second World War, and the number of victims of the camp in Jasenovac, the problem is often not only the lack of sources or reliable information, but also the 'good will' to tackle the issues properly.

Key words: Second World War, Independent State of Croatia, human losses, camps, Jasenovac